

HIDRÒNIMS IBERS 'OLO-TOLO': "AIGUA-RIU"

Antoni JAQUEMOT BALLARÍN

NOTA PRÈVIA

Hem d'entendre per "llengua ibèrica" unes llengües paleohispàniques que les fonts clàssiques, en el moment de la colonització, situen en el Llevant peninsular espanyol fins al Lenguadoc, a la part de la vall de l'Ebre des del mar fins a Saragossa i a l'actual Andalusia dita també tartèsia en la seva banda occidental. A més, s'inclou l'Aquitània en considerar el basc dins de les llengües "ibèriques". En aquest sentit ample, és una "llengua" tinguda per no indoeuropea però que té elements paleolítics comuns europeus.

Aquesta llengua està escrita amb un tipus de signes que es poden llegir per igual en tot aquest extens territori (el tartessi presenta, però, diferències) i s'hi troba un lèxic semblant, cosa que li dona un caire de *lingua franca*. Per una altra part, podem considerar llengua "protoibèrica" aquella que es devia parlar a tota la Península abans de les grans invasions celtes.

HIDRÒNIMS

'Tolo' i 'olo' són, doncs, noms ibèrics que recull la lexicografia ibèrica: 'tolo', 'tolba', 'tolir', i 'ola', 'olba', 'olor', i les llegendes monetals 'olokis' i 'olkairun'.

Determinats topònims actuals hi coincideixen: Tolosa, una en el Lenguadoc i una altra en el País Basc; Toluges, en el Rosselló, d'altres com Tolustre, Tultzó, Tolba, Sant

Salvador de Toló. Al costat d'aquests hi ha els que fan 'olo': Oloron, Olot, Oló, Oluges, Olesa, etc.

Les ciutats o poblacions actuals que contenen aquestes arrels estan tocant a rius: Tolosa en el Garona, Toledo en el Tajo, Olba-Ónuba (Huelva) en l'Odiel, que per cert els grecs el van denominar *Iber*, Olisipo (Lisboa) a l'estuari del Tajo; a casa nostra a més d'Olesa i Olvan en la conca del Llobregat, hi ha l'antic Olaster, el riu Llastres, a l'Hospitalet de l'Infant, i a l'Aragó el riu Huerva, antigament Olba.

Notícies històriques indiquen que Badalona era 'Báitolo', prop del Besòs, i 'Tólobi', població comunicada per Mela, no localitzada exactament però que aquest geògraf va indicar que estava passat Subur i el riu 'Maior' i abans d'arribar a Tàrraco.

El prefix *t-*, que acompanya a 'olo', es fa palès en els topònims amb *Ibi* i *T-ibi* en el País Valencià i (*Prat-d')*ip i *T-iv(issa)* en les terres de l'Ebre. D'aquest prefix, *t-*, n'hi ha constància en basc: 'alde > talde', ('alde': 'costat, zona'; 'talde': 'grup, col·lectiu'), 'arte > tarte' (entremig/cosa intercalada). També en el lèxic ibèric, fora de topònims, apareix 'eban > teban'.

Actualment en basc 'olo, ola, ol' vol dir "farga, ferreria, metal·lúrgia" però aquesta denominació pot venir del llatí '(v)ol(v)a / (v)ul(v)a' "matriu". Seguint l'evolució de l'iber 'bolo' que fa

'buru' en basc "cap" (L. Silgo i J. Coromines), cal pensar que 'olo' i 'tolo' donaria *'uru' i *'turu' en basc. D'aquí tindriem el famós 'ur' i 'ure' basc actual que vol dir "aigua", 'ure gora' "riu amunt" i '(i)turri' "font". Coromines indica l'existència de fonts en el Pirineu que porten de nom "toron" així com també exposa que les etimologies de *Bolòs* i *Bolvir* porten a 'buru'.

La proposta que faig, doncs, és que 'olo' vol dir "aigua" i 'tolo' "assentament en el riu. Els sufixos *-sa* o d'altres que s'uneixen als topònims indicarien "lloc o ciutat". Fora del context ibèric també trobem aquests hidrònims en la vall del Po: Olona, Ollius. Ja Krahe donava a l'arrel preindoeuropea **ol-el'* el sentit de "fluir", "córrer" (Jordán Cólera).

Referent als hidrònims pre-hispànics amb arrel 'bai' com 'Baitis > Betis', 'Baimi > Miño, i el nostre **Baisoko* > Besòs' i 'Bàitolo > Badalona' farien referència, més aviat, al "delta" o "maresme" d'aquests rius; el Besòs només és conegut amb aquest nom en el seu tram final i el Betis (actual Guadalquivir) era anomenat *Tertis* cap l'interior.

Pel que fa al topònim que assenyala Mela de 'Tólobi', la proposta que faig és Calafell, que voldria dir "població de dos rius". 'Bi' en basc és "dos". La toponímia ens mostra sovint denominacions d'aquest tipus: *Dos Rius*, *Entreaigües*, etc. A Calafell travessen els torrents de la Cobertera i el Montpaó. El riu 'Maior' de Mela seria el Foix. S'ha reconstruït a Calafell el poblat ibèric existent, el possible Tólobi, per al turisme.

Una altra qüestió és la tant assenyalada assumpció que l'hidrònim *Iber*, que ha donat *Ebre*, vol dir "riu" seguint un paralelisme basc 'ibai' "riu". La denominació d' 'Iberus' va ser feta, com he dit abans, pels grecs. Estrabó ho deixa ben clar en el seu llibre III: "Occident, és a dir: Ibèria". Així doncs, *Ibèria* és un equivalent a *Hesperia* (país d'Occident) on 'iber < (hyper)' "cap enllà, més enllà" seria una altra forma antiga d'assenyalar el lloc més occidental. Són uns set-cents anys de diferència que hi ha entre els primers grecs, els *rhodis* que es van establir a Roses, i Estrabó. Chantraine diu que *Hesperos* és un "vieux mot inanalysable", però és evident la seva procedència semítica. L'hebreu fa *Sefar* amb el mateix sentit: "Ponent, on s'amaga el Sol". El llatí el va aplegar com '(v)esper' "vespre" a través del grec. El púnic, també semític, va fer 'i-shepham' "Illa occidental" per denominar la Península. Aquest últim nom el recull el llatí com a *Hispania*. Noti's el pas de *f* > *p* > *b* en canviar de llengües.

El riu Odiel, anomenat primer "riu iberus", era el més occidental, en aquell moment, per als primers grecs que hi van arribar. A l'Ebre, li devia quedar l'adjectiu d' *Iberus* per ser el riu més gran d'Occident a l'època en què els grecs van tocar les costes mediterrànies.

Respecte als suposats hidrotopònims amb arrel 'ib-' 'tib' o 'ip-' 'tip' d' 'Ibi-' 'Tibi' i *Pratdip-Tivissa* no tenen cap relació amb 'iber'. Hauriem d'acostar-nos al nom basc actual 'epai' "tall" o "tallada": 'ibi > epe > epai', admetent l'evolució en el temps de la *i* a la *e* en el basc.

BIBLIOGRAFIA

<i>España y los españoles hace 2.000 años (según la "geografía" de Strábon)</i>	A. García y Bellido
<i>La Romanización</i>	José María Blázquez
<i>Léxico Ibérico</i>	L. Silgo Gauche
<i>Monumenta Linguarum Hispanicarum</i>	J. Untermann
<i>Diccionario Euskera-Castellano, Castellano-Euskera</i>	P. Múgica
<i>Dictionnaire étymologique grècque</i>	P. Chantraine
<i>Onomasticon Cataloniae</i>	J. Coromines
Revista <i>Emérita</i> , LXX, 2002. Article sobre la Garona	C. Jordán Cólera
<i>Nueva Enciclopedia Larousse</i>	